

Cyrylicki apostoł-ewangeliarz niedzielny z Drukarni Brackiej w Łucku (1640 r.)**

Słowa kluczowe: cyrylickie stare druki, apostoł-ewangeliarz, lekcjonarz, aprakos, Łuck, 1640

W historii słowiańskiego drukarstwa cyrylickie stare druki lekcjonarzy (aparakosów) zajmują szczególne miejsce. Popularne w najstarszym okresie piśmiennictwa słowiańskiego lekcjonarze wraz z upływem czasu (począwszy od poł. XIV – pocz. XV wieku¹) były stopniowo wypierane z życia liturgicznego i zostały ostatecznie zastąpione przez czteroewangelie². Taką właśnie sytuację potwierdzają – tłoczone od początku XVI³ wieku do 1801 roku – cyrylickie stare druki Ewangelii. W XIX wieku słowiańskie aprakosy znane były już prawie tylko archeografom⁴.

* Dr hab. Jerzy Ostapczuk jest profesorem w Katedrze Pisma Świętego Nowego Testamentu Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

** W artykule wykorzystane zostały wyniki Projektu badawczego zrealizowanego w 2012 roku w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie w ramach funduszu badań statutowych finansowanych przez MNiSzW.

¹ *Евангелие от Иоанна в славянской традиции* (Novum Testamentum Palaeoslovenice I), изд. подготов. А.А. Алексеев, А.А. Пичхадзе, М.Б. Бабицкая, И.В. Азарова, Е.Л. Алексеева, Е.Л. Ванеева, А.М. Пентковский, В.А. Ромодановская, Т.В. Ткачева, Санкт-Петербург 1998, s. 18 (I paginacji).

² Por. wybrane statystyki rękopiśmiennych kodeksów Ewangelii: Л.П. Жуковская, *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва 1976, s. 355-366; А.А. Алексеев, *Текстология славянской Библии*, (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen, Bd. 24) С.-Петербург 1999, s. 22; J. Ostapczuk, *Stan zachowania cerkiewnosłowiańskich rękopiśmiennych Ewangelii*, [w:] Rocznik Teologiczny, LII, z. 1-2, 2010, s. 95.

³ Początek cyrylickiego drukarstwa przypada na ostatnie 10-lecie XV wieku (1491 rok). Pierwsza cyrylicka czteroewangelia została wydrukowana dopiero w 1512 roku w Tîrgowiște przez hieromnicha Makarego (por. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy liturgiczne z Ewangelii Mateusza w cerkiewnosłowiańskich lekcjonarzach krótkich*, Warszawa 2013, s. 134, 137).

⁴ *Евангелие от Иоанна...*, dz.cyt., s. 18 (I paginacji).

W historii cyrylicznego drukarstwa Ewangelie ukazywały się jako część Biblii (drukowanej w ww. okresie 18 razy⁵) lub Nowego Testamentu (drukowanego samodzielnie – 38⁶ – lub z księgą Psalmów – 13 razy⁷). Księgi zawierające tekst tylko czterech Ewangelii (podzielony na perykopy liturgiczne z dołączonym na końcu aparatem liturgicznym) do 1801 roku drukowano 120 razy⁸. Fragmenty z Ewangelii – zebrane i wydane w formie odrębnych ksiąg (bez dodatkowych tekstów liturgicznych⁹) – do 1801 roku wydrukowano niewiele ponad 20 razy¹⁰. Te ostatnie pozycje nie mogą być zaklasyfikowane do lekcjonarzy, ponieważ znajdująca się w nich liczba perykop ewangelicznych zaspokaja potrzeby tylko niewielkiej części roku liturgicznego (np. wszystkie dni powszednie lub tylko czwartek i piątek w Tygodniu Męki Pańskiej) lub odpowiada jednemu z wielu bloków (cs. столпов) czytań ewangelicznych powtarzających się kilkakrotnie w ciągu całego roku (np. Ewangelie Jutrzni niedzielnych).

Lekcjonarze¹¹ zarówno w tradycji greckiej, jak i słowiańskiej, rękopiśmienne oraz drukowane, zawierają zaś czytania ewangeliczne umożliwiające regularną celebrację nabożeństw eucharystycznych, których częstotliwość uzależniona jest od typu aprakosu. Lekcjonarze pełne (oznaczane skrótem *le*) umożliwiają więc celebrację liturgii we wszystkie¹² dni kalendarza ruchomego, sobotnio-niedzielne (oznaczane skrótem *lsk*) w soboty i niedziele, zaś niedzielne (oznaczane skrótem *lk*) tylko¹³ w niedziele¹⁴. W historii cyrylicznego drukarstwa (do

⁵ J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., s. 152-153.

⁶ Tamże, s. 148-150.

⁷ Tamże, s. 150-152.

⁸ Tamże, s. 137-148.

⁹ Nie zostały tu uwzględnione *trebniki, euchologiony, oktoichy, modlitewniki* itd., w których tekst Ewangelii stanowi zaledwie niewielką część całości.

¹⁰ Były to teksty Ewangelii: Wielkiego Czwartku i Piątku w Tygodniu Męki Pańskiej, wszystkich dni w Tygodniu Męki Pańskiej, jutrzni niedzielnych (por. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., s. 154-155).

¹¹ Wyróżniane w tradycji greckiej lekcjonarze określane skrótem *lLit* mogą odpowiadać słowiańskim *trebnikom, euchologionom, modlitewnikom, etc.*, które nie były przedmiotem badań.

¹² Chodzi tu, oczywiście, o dni, w których możliwość celebracji liturgii jest uregulowana *typikonem*.

¹³ Lekcjonarze sobotnio-niedzielne i niedzielne mają ponadto jeszcze czytania kilku dni powszednich o dużym znaczeniu liturgicznym (np. Wielki Czwartek, poniedziałek paschalny) w Kościele.

¹⁴ Lekcjonarze krótkie (oznaczane skrótem *lesk*) mają czytania ewangeliczne na wszystkie dni w okresie Paschalnym i tygodniu Męki Pańskiej, zaś w pozostałych okresach (po święcie Pięćdziesiątnicy, Nowego Roku Cerkiewnego i Wielkiego Postu) tylko na soboty i niedziele.

1801 roku¹⁵) księgi tego typu – zawierające ułożone według porządku roku liturgicznego czytania ewangeliczne – drukowane były zaledwie cztery razy. Trzy pierwsze lekcjonarze to apostoły-ewangeliarze niedzielne z lat 1620 (Uherce)¹⁶, 1640 (Łuck)¹⁷ i 1706 (Lwów)¹⁸. Czwarty cyrylicki stary druk lekcjonarza to ewangeliarz pełny wydany w 1707 roku w Kijowie¹⁹.

Proporcje między starymi drukami czteroewangelii i lekcjonarzy (30:1)²⁰ poświadczają już zupełnie marginalny – wśród ksiąg drukowanych²¹ – charakter aprakosów, wypartych ostatecznie z codziennego użycia w Kościele prawosławnym przez tetraewangelie²².

Wszystkie cztery lekcjonarze, podobnie jak i czteroewangelie, począwszy od XVII²³ wieku, zostały wydrukowane na północy Słowiańszczyzny. Spośród wszystkich czterech starych druków lekcjonarzy tylko kijowski ewangeliarz pełny z 1707 roku nie ma wschodniosłowiańskiej genezy. Powodem jego ukazania

¹⁵ Dopiero w XIX wieku można mówić o większej liczbie druków lekcjonarzy, wśród których dominowały apostoły-ewangeliarze niedzielne (ich wykaz zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., s. 164-166). Ewangeliarz pełny w XIX wieku wydrukowano tylko raz – w 1854 roku w Moskwie (zob. tamże, s. 165).

¹⁶ *апостоли и евангеліа чрезъ всѣхъ неделѣхъ и празъ: и изврании сѣ на весь годъ. първое изврани сѣ в Ѡгорцахъ, Ѡхѣ.* Literatura dotycząca tego druku zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., przypis nr 52 na s. 165.

¹⁷ *апостоли и евангеліа чрезъ всѣхъ неделѣхъ, и празъ: и изврании сѣ: на ввесь годъ. ксиѣже придани сѣт прокини при сѣ: лиргіи, и проча. первое изврани сѣ в монастырѣ Ѡцкоѣ вратскоѣ, рожд Ѡхѣ.* Literatura dotycząca tego druku zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., przypis nr 61 na s. 157.

¹⁸ *лѣтлы и еѠлиа неделамъ всего лѣта и на праздники гдѣкиа и на памяти сѣхъ, тцниемъ вратстава Ѡнеѣ. пречѣ: бѣомѣре. з тѣпог: издаѣни въ лвовѣ рождъ вѣла Ѡшѣ.* Literatura dotycząca tego druku zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., przypis nr 71 na s. 159.

¹⁹ *еѠліе или бѣговѣствованіе гдѣа бѣа и сѣла ншегѣ иса хрѣта, в сѣои великои чѣдотворнои лаврѣ печѣскои киевскои, первое сицевымъ составленіемъ изда сѣа, Ѡшѣ.* Literatura dotycząca tego druku zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., przypis nr 86 na s. 161.

²⁰ Por. tamże, s. 162.

²¹ Według A.A. Alekseewa, statystyka rękopisów XV-wiecznych przedstawia się następująco: na 279 tetraewangelii przypada 112 aprakosów (A.A. Алексеев, *Текстология...*, dz.cyt., s. 22). Dla manuskryptów późniejszych XVI- i XVII-wiecznych podobnych informacji nie podano. O malejącej liczbie aprakosów w późniejszych stuleciach świadczy statystyka rękopisów z okresu od XI do XIII wieku: na 29 czteroewangelii przypadają 73 lekcjonarze (Tamże, dz.cyt., s. 22).

²² A. Naumow, *Domus Divisa, Studia nad literaturą ruską w I Rzeczypospolitej*, (Biblioteka Tradycji Literackich, XVIII), Kraków 2002, s. 106.

²³ Do 1552 roku czteroewangelie drukowano wyłącznie na południu Słowiańszczyzny, zaś w II poł. XVI wieku na północy i południu, tzn. w Moskwie (1555, 1560 i 1564), Braszowie (1561), Mirkszynie Cerkwii (1562), Wilnie (1575), Szebersz (1579) (por. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., s. 137-148).

się – o czym napisano we wstępie – było ofiarowanie hetmanowi Janowi Mazepie takiego właśnie typu Ewangelii przez archimandrytę ze św. Góry Atos²⁴. Następny ewangeliarz pełny – wydany już w 1854 roku w Drukarni synodalnej w Moskwie – również nie ma wschodniosłowiańskiej genezy. Z zawartego w nim wstępu – podpisanego tylko przymiotnikiem i inicjałami (смирѣнѣишии Х.П.) nie dowiadujemy się, niestety, nic ani o jego genezie, ani twórcy. Autorstwo tego XIX-wiecznego aprakosu typu *le* – zapewne z powodu identycznych inicjałów – przypisywano Piotrowi Wasiliewiczowi Chawskiemu (1771-1876)²⁵. Jego autorem jest jednak ktoś inny, a mianowicie Christaki Pawłowicz, z urodzenia Bułgar, pochodzący z Dupnicy (jak sam określił Macedońskiej). Zarówno dane te, jak i wiek autora (43 lata) czy też data (zapewne ukończenia), rękopiśmiennego oryginału tego druku (14 listopada 1845 roku) znajdują się w manuskrypcie (f. 1v) przechowywanym w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu (kolekcja rękopisów nr 834, opis nr 1, rękopis nr 22)²⁶. W genezie również tego XIX-wiecznego ewangeliarza pełnego należy więc upatrywać wpływów południowosłowiańskich.

Trzy cyrylickie stare druki lekcjonarzy zostały wydrukowane na terytorium współczesnej Ukrainy. Ich genezę – zdaniem A.W. Woznesenskiego – należy łączyć z różnicami w nabożeństwach, popularności i zawartości ksiąg liturgicznych różnych terytoriów prawosławnych Słowian²⁷. Jego zdaniem, przykładem tego są właśnie apostoły-ewangeliarze niedzielne, które nigdy nie były i nie mogłyby być drukowane w Moskwie²⁸.

²⁴ нѣкѣи ѿ всечѣтныѣхъ доушскѣахъ стѣа горы архимаѣдритѣхъ, сицевѣю еѿлаа книгѣ написанѣндо, и древлѣ изслѣдованнѣю в дарѣ принесѣ, любящомѣ блѣгочиниѣ цѣрковноѣ, блѣгородномѣ его цѣрковѣ пресвѣтлогѣ величества <...> юаннѣ мазепѣ, <...> сеи же водрын его цѣрковѣ пресвѣтлогѣ величества вникѣ запорожскихъ вождѣ <...> не вез оумиленѣа и сокрѣшенѣа срѣчнлгѣ, сицевѣю книгоѣ новаго завѣта в дарѣ свѣтѣ принесеннѣю приѣлши, и авѣе дѣхомъ во вѣддѣвши са <...> потцѣла оготовлати пѣтъ (евѣліѣ или блѣговѣствованнѣе..., dz.cyt., f. 2v1-5, 8-12).

²⁵ А.А. Алексеев, *Библия в богослужении, Византийско-славянский лекционный словарь*, Санкт-Петербург 2008, s. 141.

²⁶ Krótki opis rękopisu zob. А. Никольскій, *Описание рукописей хранящихся въ архиве Святейшаго Правительствующаго Синода, Т. 1 (Рукописи богослужебныя)*, С.-Петербургъ 1904, nr 22 (s. 5-6).

²⁷ Jako przykład A.W. Woznesenski wskazał na popularność w XVII wieku w Moskwie *Капопанроніовъ*, zaś w Białorusi i Ukrainie *Акафистникіовъ* jako ksiąg zawierających teksty cyklu tygodniowego (А.В. Вознесенский, *Каноник как тип книги у старообрядцев*, [w:] Труды Отдела Древнерусской Литературы, XLVIII, 1993, s. 355-356).

²⁸ А.В. Вознесенский, *К истории славянской печатной Псалитри, Московская традиция XVI-XVII веков, Простая Псалтирь*, Москва-С.-Петербург 2010, przypis nr 164 na s. 37.

Genezę drugiego cyrylickiego apostoła-ewangeliarza niedzielnego – powstałego w 1640 roku w drukarni Monasteru Bractwa w Łucku – można pośrednio wiązać z drukarzem Pawłem Domżiwem Lutkowiczem Telicą, autorem pierwszego cyrylickiego lekcjonarza typu Іk z 1620 roku.

Założone w 1617 roku²⁹ Bractwo cerkiewne w Łucku, z którego inicjatywy w 1621 roku powołano Monaster Bracki pw. Podwyższenia Świątego i Życiodajnego Krzyża, nie wiązało³⁰ początkowo swej działalności z czynnościami drukarskimi³¹. Początek drukarni brackiej, której powołanie wydaje się całkiem przypadkowe³², związany jest pośrednio z hieronimichem Pawłem Domżiwem Lutkowiczem Telicą i datowany jest na rok 1635.

Paweł Domżiw Lutkowicz Telica³³, wraz z hierodiakonem Sylwestrem³⁴, własną działalność drukarską³⁵ rozpoczął³⁶ w 1617 roku w Uhercach (obecnie

²⁹ Odnośnie do roku powołania Bractwa w Łucku do dziś brak jednomyślności (zob. С. Горін, *Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст. Функціонування і місце у Волинському соціумі*, Київ 1012, s. 192).

³⁰ Opinie w tej kwestii są jednak podzielone. Innego zdania jest N.I. Petrow (Н.И. Петров, *Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края*, Санкт Петербург 1888, s. 156).

³¹ І.І. Огієнко, *Історія українського друкарства, Історично-Бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII в.в. (Т. I)*, (Збірник Фільологічної Секції Науково Товариства ім. Шевченка, Т. XIX-XX-XXI), Львів 1925 (Київ 1994), s. 234. O drukarni brak wzmianek w dokumentach związanych z powołaniem bractwa (А.С. Петрушевич, *Сводная Галицкорусская летопись с 1600 по 1700 год*, Львів 1874, s. 52-54; С. Горін, dz.cyt., s. 192).

³² Zob. І.І. Огієнко, dz.cyt., s. 234.

³³ O pochodzeniu Pawła Domżiwa Lutkowicza Telicy nie mamy wielu informacji. Pochodził, prawdopodobnie, ze wsi Lutkiw (województwo łwowskie). Pod kon. XVI – pocz. XVII wieku złożył śluby zakonne w Kijowsko-Pieczerskiej Ławrze. Fachu drukarskiego uczył się prawdopodobnie w Monasterze św. Ducha w Wilnie. Tam w 1610 roku pomagał w druku, zakazanej przez króla polskiego Zygmunta II, księgi Melecjusza Smotryckiego pt. *Trenos*. W 1611 roku został iumenem Monasteru św. Piotra i Pawła w Mińsku – filii monasteru św. Ducha w Wilnie. Między 1613-1618 rokiem być może był iumenem jednego z monasterów w Pińsku.

³⁴ O pochodzeniu Sylwestra wiadomo niewiele, zob. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, *Drukarze dawnej Polski, od XV do XVIII wieku, Z. 6: Małopolska – Ziemia Ruskie*, Wrocław – Kraków 1960, s. 216-217. Paweł Domżiw Lutkowicz Telica i Sylwester pracowali razem prawdopodobnie już w drukarni brackiej w Wilnie (В.П. Колосова, *Новые данные к биографии Павла Домжив-Лютковича*, [w:] Федоровские Чтения 1982, ред. Е.Л. Немировский, Москва 1987, s. 119).

³⁵ Wydrukowali wspólnie zaledwie 10 pozycji (О. Огнева, „*Лямент...*” 1628 року: *Перша друкована книга в Луцьку*, [w:] *Лямент по отцю Іоану Васильевичу, написаний в Луцьку року 1628-го*, упор. О. Білюріна, перекл. В. Александрович, В. Шевчук, Луцьк 2008, s. 87).

³⁶ Początek ich działalności drukarskiej przesuwa się niekiedy nawet na ich pierwszy pobyt w Mińsku (Г. Війкь, *Луцьке Крестовоздвиженське Православне Братство (Продолжение): Типографія Луцького Братства*, [w:] *Волинська Єпархіальна Ведомости*, 1 февраль, № 4, 1904, s. 69).

utożsamiane³⁷ z wsią Nahirne). Pod patronatem Aleksandra Fedorowicza Szeptyckiego działał tam do 1621 roku. W tym czasie wydał trzy³⁸ pozycje. Trzecią z nich jest – wymieniony wcześniej – apostoł-ewangeliarz niedzielny z 1620 roku.

Po śmierci ich protektora Aleksandra Szeptyckiego (w 1621 roku) wspólną działalność drukarską Paweł Domżiw Lutkowicz Telica z Sylwestrem kontynuowali później w Mińsku³⁹ (1622), Monasterze Zahoriwskim pw. Przemienienia Pańskiego na Wołyniu⁴⁰ (1622-1624)⁴¹, Czwertni⁴² (do końca lipca 1625 roku)⁴³ i w Łucku, dokąd przybyli między lipcem 1625 roku⁴⁴ a 1628 rokiem⁴⁵. Ich przyjazd na Wołyń związany był, prawdopodobnie, z planowaną

³⁷ Zob. В.П. Колосова, *Иван Вышенский и Павел Домжив-Люткович*, [w:] Федоровские Чтения 1979, Москва 1982, s. 26-27.

³⁸ Dwie pierwsze to:

- *Събраніе въкратце словес от божественнаго писанія з 30.03.1618 року (И. Каратаевъ, Описание славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами, Т. I (съ 1491 по 1652 г.), [w:] Сборникъ отделения русскаго Языка и Словесности Императорской Академіи Наукъ, Т. XXXIV, № 2, Санктпетербургъ 1883, nr 199; Я. Запаско, Я. Исаевич, Памятки книжкового мистецтва, Каталог стародруків виданих на Україні, Кн. I (1574-1700), Львів 1981, nr 114; Ф.П. Максименко, Кириличні стародруки українських друкрень, що зберігаються у львівських збірках (1574-1800), Львів 1975, nr 207; Т.Н. Каменева, А.А. Гусева, Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв., Каталог изданий хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В.И. Ленина, Вып. 1. 1574 г. – 1 половина XVII в., Москва 1976, nr 26);*
- Часослов, або молитвослов з 1619 року (Я. Запаско, Я. Исаевич, dz.cyt., nr 122). Dzieło to nie zachowało się.

³⁹ В.П. Колосова, *Иван Вышенский...*, dz.cyt., s. 29.

⁴⁰ Między Włodzimierzem Wołyńskim i Łuckiem (В.П. Колосова, *Иван Вышенский...*, dz.cyt., s. 29).

⁴¹ Odnosnie do lat jego działalności w Mińsku i w Monasterze Zahoriwskim brak jest zgodności, por. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, dz.cyt., s. 134. Niekiedy wskazuje się na rok 1623 (О. Білоріна, *Творці луцького періодруку*, [w:] *Лямент по отцю Іоану Васильевичу, написаний в Луцьку року 1628-го*, упор. О. Білоріна, перекл. В. Александрович, В. Шевчук, Луцьк 2008, s. 103).

⁴² Do Monasteru pw. Przemienienia Pańskiego w Czwertni, powołanego w 1619 roku (W. Dobrowolska, *Czwertyński-Światopełk (Czterweteński) Hryhory książę*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Knopczyński, T. IV, Kraków 1938, s. 362 (kol. prawa)), przybyli na zaproszenie Hryhorego Światopełk-Czwertyńskiego, gdzie 27 lipca 1625 roku wydrukowali wcześniej przygotowywany Psalterz (I.I. Огієнко, dz.cyt., s. 233; Я.Д. Исаевич, *Преемники первопечатника*, Москва 1981, s. 89; В.П. Колосова, *Иван Вышенский...*, dz.cyt., s. 30; С. Горін, dz.cyt., s. 384).

⁴³ Zob. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, dz.cyt., s. 132.

⁴⁴ Dlatego też niekiedy powołanie drukarni ustala się na 1625 rok (I.I. Огієнко, dz.cyt., s. 234).

⁴⁵ J.D. Isajewicz jako datę ich przyjazdu wskazał rok 1628 (Я.Д. Исаевич, dz.cyt., s. 89). Wymieniona w następnym przypisie pozycja została wydrukowana 11 lutego 1628 roku. W dokumentach jako członkowie Monasteru brackiego w Łucku wymienieni są oni tylko w roku 1628 (С. Горін, dz.cyt., s. 236).

współpracą z Bractwem w Łucku⁴⁶, a częste zmiany miejsc funkcjonowania zakładu drukarskiego spowodowane były chęcią zapewnienia, m.in. przez członków Bractwa (np. Hryhorego Światopełk-Czetwertyńskiego), najbardziej dogodnych warunków do pracy⁴⁷,

W krótkim okresie swej działalności w Łucku, w trakcie której również odremontowali swój warsztat⁴⁸, wydali zaledwie dwa druki⁴⁹, przenosząc się zaraz w inne miejsce. Na zaproszenie Adama Ursula-Rudeckiego przybyli do monasteru pw. Przemienienia Pańskiego we wsi Czorna (nad rzeką Goryń)⁵⁰. Od niego – 3 czerwca 1630 roku – Paweł Domżiw Lutkowicz Telica, przekazawszy w testamencie⁵¹ 23 maja tegoż roku braciom prawo pośmiertnego posługiwania się i dysponowania drukarnią, otrzymał dożywotni tytuł ihumena wspólnoty⁵². Tam, w 1629 roku, zostały wydane dwie księgi⁵³. Paweł

⁴⁶ Czasami wszystkie wydane na Wołyniu przez Pawła Domżiwa Lutkowicza Telicę druki zaliczane są do druków Bractwa w Łucku, zob. Г. Війкь, dz.cyt., s. 71.

⁴⁷ О. Білоріна, dz.cyt., s. 104.

⁴⁸ А. Кавеца-Грыцова, К. Коротайова, В. Краjewski, dz.cyt., s. 135.

⁴⁹ W Łucku wydrukowali oni następujące pozycje:

- *Ляментъ по свѣтованіе зошломъ, велебномъ гдѣш, ѡцѣ Ивлинѣ Василевичѣ, прехвѣтери. именовъ Церкви, Православія Восточнаго, Братства Лѣцкого, Въздвигенія Чтѣнаго и Животворящаго Крѣста Гдѣна. написаны презъ многогрѣшнаго Иеродиакона, Давыда Яндреевича Инока Чинѣ стѣго Валикаго Василя. в Лѣцкѣ. роѣ, ꙗ ꙗ ки. Мѣца Феврѣаріа. мѣ Дна. В дрѣкарни Павла Иеромонаха* (opis niniejszego starodruku: zob. И. Каратаевъ, *Хронологическая роспись славянскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491-1730*, Санктпетербургъ 1861, nr 274; tenże: *Описание славяно-русскихъ книгъ...*, dz.cyt., nr 320; I.I. Огіенко, dz.cyt., s. 235; Ф.П. Максименко, dz.cyt., nr 624 (str. 91)). Niniejsza pozycja została wydana fototypicznie w 2008 roku w Łucku przez Wołyńskie Muzeum Krajoznawcze i Wołyńskie Bractwo św. apostoła Andrzeja Pierwszego z powołańnych (*Лямент по отцю Іоану Васильевичу, написаний в Луцьку року 1628-го*, упор. О. Білоріна, перекл. В. Александрович, В. Шевчук, Луцьк 2008).
- *Епикидіонъ албо верше жалобные на погребеніе Василисы Яцковны, Стефана Полумерковича, з 1628 року* (niestety, żaden egzemplarz niniejszego starodruku nie zachował się do dziś (o niniejszym starodruku zob. И. Каратаевъ, *Хронологическая роспись...*, dz.cyt., nr 275; I.I. Огіенко, dz.cyt., s. 235)).

⁵⁰ I.I. Огіенко, dz.cyt., s. 234, 238; А. Кавеца-Грыцова, К. Коротайова, В. Краjewski, dz.cyt., s. 133.

⁵¹ А. Кавеца-Грыцова, К. Коротайова, В. Краjewski, dz.cyt., s. 133; В.П. Колосова, *Иван Вышенский...*, dz.cyt., s. 31.

⁵² С. Горін, dz.cyt., s. 388.

⁵³ Są to:

- *Часословъ* (И. Каратаевъ, *Описание славяно-русскихъ книгъ...*, dz.cyt., nr 335; Я. Запаско, Я. Исаевич, dz.cyt., nr 194; Т.Н. Каменева, А.А. Гусева, dz.cyt., nr 56);
- *Диалог албо розмова чловека <...> о смерти* (И. Каратаевъ, *Описание славяно-русскихъ книгъ...*, dz.cyt., nr 338; Я. Запаско, Я. Исаевич, dz.cyt., nr 191;

Domzów Lutkowiec Telica zmarł w 1634 roku, zaś jego miejsce zajął jego wierny przyjaciel Sylwester⁵⁴, który 9 sierpnia 1635 roku zapisał w testamencie drukarnię, z księgozbiorem⁵⁵, Bractwu w Łucku⁵⁶. Staraniem ihumena Neofita (Siemionowicza)⁵⁷ 3 października 1635 roku znalazła się ona, razem z księgami, u spadkobiercy⁵⁸.

Jednak Bractwo łuckie, które otrzymało drukarnię, nie wykorzystało, niestety, w pełni (zarówno na początku, jak i w późniejszym czasie) potencjału drukarskiego otrzymanego spadku. Apostoł-ewangelista niedzielny⁵⁹ z 1640 roku to jedyna pozycja, która w dodatku dopiero po pięciu latach, ujrzała światło dzienne z danymi wydawniczymi wskazującymi na Monaster Bracki w Łucku (в монастырѣ лѣцко^м братско^м). Był to drugi w historii cyrylicznego drukarstwa apostoł-ewangelista (typu Ік).

Współcześnie znanych jest zaledwie pięć skatalogowanych egzemplarzy niniejszego starego druku, które przechowywane są w⁶⁰: Muzeum Narodowym im. A. Szeptyckiego we Lwowie, Muzeum Księgi Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Moskwie⁶¹, Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie oraz dwa egzemplarze w Oddziale Starodruków w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu⁶².

W najważniejszych pozycjach poświęconych cyrylicznym starym drukom zawarte są o nim następujące informacje⁶³:

Ф.П. Максименко, dz.cyt., nr 626).

⁵⁴ Ostatnia wzmianka o żywym Sylwestrze datowana jest na 4 września 1635 roku. 24 października 1635 roku wspomniany jest już jako nieboszczyk (С. Горін, dz.cyt., s. 396).

⁵⁵ A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, dz.cyt., s. 217. Por. В.П. Колосова, Иван Вышенский..., dz.cyt., s. 24-34; таж: Новые данные..., dz.cyt., s. 115-122.

⁵⁶ І.І. Огієнко, dz.cyt., s. 236; Т.Н. Каменева, А.А. Гусева, dz.cyt., s. 29; A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, dz.cyt., s. 135; В.П. Колосова, Иван Вышенский..., dz.cyt., s. 31.

⁵⁷ Był on przełożonym monasteru od 18 grudnia 1634 roku do 16 września 1638 roku (С. Горін, dz.cyt., s. 235).

⁵⁸ С. Горін, dz.cyt., s. 392, 396; О. Білоріна, dz.cyt., s. 105; A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, dz.cyt., s. 135.

⁵⁹ Pełny tytuł zob. przypis nr 17.

⁶⁰ І.І. Огієнко, dz.cyt., s. 236; Ф.П. Максименко, dz.cyt., nr 625; Я. Запаско, Я. Ісаевич, dz.cyt., nr 279.

⁶¹ Niniejszy egzemplarz ma dwa *ex librisy* Moskiewskiego i Rumjancewskiego Muzeum oraz I. Łukaszewicza.

⁶² Niniejsze dwa egzemplarze na wewnętrznej stronie przedniej okładki mają *ex libris* І.Р. Каратаєва.

⁶³ И. Каратаевъ, Хронологическая роспись..., dz.cyt., nr 450 (s. 62); tenże: Описание

- Format: 8;
- Liczba kart: [8] 281 [3], numeracja kart znajduje się w górnym prawym rogu, zaś składek na dole;
- Liczba linii tekstu: 19 i 24; 10 wierszy = 64,52 mm; tekst został umieszczony w ramkach;
- Ryciny: karta tytułowa (drukowana w dwóch kolorach); herb (karta tytułowa *verso*), dwie ilustracje (m.in. Golgoty (181v)), zastawki, finaliki, inicjały.

Na stronie *verso* karty tytułowej znajduje się herb rodu Czetwertyńskich z 6 liniami tekstu w języku ruskim. Na następnych kartach (f. 2-8) znajduje się dedykacja (poświęcona podkomorzemu łuckiemu Hryhorowi Światopełk-Czetwertyńskiemu lub biskupowi łuckiemu i ostrogskiemu Atanazemu Puzynie {z Kozielska}) oraz spis treści.

W aprakosie łuckim z 1640 roku wyróżnia się dwie główne części: apostoł-ewangeliarz niedzielny i euchologion.

Część pierwsza to: a) okres paschalny (f. 1r-28r), zawierający czytania tylko na niedziele oraz święto Wniebowstąpienia Pańskiego (6. czwartek); b) jedenaście Ewangelii jutrzni niedzielnych (f. 28v-37r); c) okres po święcie Pięćdziesiątnicy i Nowego Roku Cerkiewnego (mający jedną ciągłą numerację tygodni) (f. 37v-102r), zawierający czytania tylko na niedziele; d) okres Wielkiego Postu (f. 102r-119r), zawierający czytania na niedziele, sobotę św. Łazarza i Niedzielę Palmową; e) Tydzień Męki Pańskiej (f. 119r-128v), zawierający czytania na liturgię czwartkową oraz uroczystość umycia nóg; f) Menologion (f. 129r-181r);

Część druga to: a) modlitwy przed Świętą Liturgią (f. 182r-209v); b) modlitwy wieczorne (f. 210r-221v); c) modlitwy poranne (f. 222r-231v); d) akatyst do Przenajświętszej Bogurodzicy (f. 232r-259v); e) przygotowanie do Świętej Komunii (f. 260v-279v); f) paschalia (f. 280r-281v).

славяно-рускихъ книгъ..., dz.cyt., nr 506 (str. 479); I. Свенціцькій, *Каталогъ книгъ церковно-славянскои печати*, Жовква 1908, nr 34 (425 (s. 14)); Т.А. Быкова, *Каталог изданий Острожской типографии и трёх передвижных типографий*, Ленинград 1972, nr 29; Ф.П. Максименко, dz.cyt., nr 625 (s. 91); Т.Н. Каменева, А.А. Гусева, dz.cyt., nr 77 (s. 29) i zdjęcia nr 150 (s. 108), 308 (s. 142), 380 (s. 169), 797 (s. 424), 781 (s. 408); Я. Запаско, Я. Исаевич, dz.cyt., nr 279 (s. 61); А.А. Гусева, *Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта второй половины XVII-XVIII вв., Методические рекомендации*, Москва 1997, s. 62; J. Ostapczuk, *Starodruki cyrylickich lekcionarzy w swietle cerkiewnoslowianskiej tradycji*, [w:] *Rocznik Teologiczny*, LIII, z. 1-2, 2011, s. 94-95 i zdjęcie nr 2 (s. 100); tenże: *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., s. 157-159.

Po raz pierwszy – jak już wspomniano – cyrylicki lekcjonarz został wydany w 1620 roku w Uhercach przez hieromnicha Pawła Domiżwa Lutkowicza Telicę i hierodiakona Sylwestra, których zakład drukarski trafił ostatecznie do Monasteru Brackiego w Łucku. Fakt ten pozwala doszukiwać się cech wspólnych w obu tych starych drukach. Niekiedy wskazuje się, że lekcjonarz łucki nie jest oryginalny, a jest tylko przedrukiem wydania z 1620 roku⁶⁴, nieznacznie zmienionym⁶⁵. Jednak dwa niniejsze XVII-wieczne aprakosy nie są identyczne. Zachodzą między nimi pewne podobieństwa, są jednak też i różnice.

Oba lekcjonarze mają identycznie brzmiący tytuł *апостоли и евангеліа чрез всѣ недѣлѣ, и прѣзъ: и избранныи сѣ: на весь годъ*. Jednak podtytuł starodruku z 1640 *ксиже приданы сѣт прокины при сѣ: лиргии, и прочая* (por. zdjęcie nr 1) wskazuje wyraźnie na zawartość w nim dodatkowych tekstów, których brak jest w wydaniu z 1620 roku. Zawartość aprakosu łuckiego jest więc bogatsza od uhoreckiego⁶⁶.

W obu lekcjonarzach podano tę samą informację o pierwszym takim wydaniu *первое изъврази сѣ в ѿгорцахъ* oraz *первое изъврази сѣ в монастырѣ ѿцко братско* (zob. zdjęcie nr 1.).

Czcionka apostoła-ewangeliarza z 1640 roku jest jednak inna (grubsza) niż czcionka lekcjonarza z 1620 roku (por. zdjęcia nr 2.-8. i 11.).

Ramka na karcie tytułowej, w której umieszczono tytuł obu aprakosów – z 1620 i z 1640 roku – jest identyczna. Różnica polega na braku znaku krzyża oraz inicjałów drukarza (ПДЛ) w druku z 1640 roku (por. zdjęcie nr 1. i 10.). Należy jednak zwrócić uwagę, że identyczna ramka (autorstwa, prawdopodobnie, Grina Iwanowicza⁶⁷) została wykorzystana także w starodruku Nowego Testamentu z Psalterzem wydrukowanym w Ostrogu⁶⁸ w 1580 roku (por. zdjęcie nr 12.).

W obu starodrukach apostołów-ewangeliarzy umieszczono to samo

⁶⁴ Я.Д. Исаевич, dz.cyt., s. 96.

⁶⁵ Прот. С.Н. Ющик, *Луцкое Православное Крестовоздвиженское братство и его деятельность*, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Богословский факультет, Кафедра истории Русской Православной Церкви, Дипломная работа, Москва 2008, s. 54.

⁶⁶ І.І. Огієнко, dz.cyt., s. 236.

⁶⁷ А.А. Сидоров, *Древнерусская книжная гравюра*, Москва 1951, s. 119; Я. Запаско, *Мистецька спадщина Івана Федорова*, Львів 1974, s. 69.

⁶⁸ Paweł Domiżw Lutkowicz Telica wzorował się na materiałach drukarskich z Ostroga oraz innych zakładów, np. lwowskiego (О. Огнева, dz.cyt., 89).

przedstawienie golgoty. W lekcjonarzu z Uherców znajduje się ono na karcie *verso* przed częścią zawierającą czytania z Apostoła i perykopy z Ewangelii. W starodruku z Łucka zostało ono umieszczone na karcie 181v (рпа), zaś wokół niego teksty troparionów: święta podwyższenia Krzyża Pańskiego (u góry): **СПСИ ГИ ЛЮДИ СВОА, И БЛГВИ ДОСТОАНИЕ СВОЕ : ПОВѢДЫ ГОСПОДАРЪ НАШЕМОЪ НА НЕВѢРНЫА ВЪ ХЪА ІАЗЫКИ ДАРДИ : И СВОА СОХРАНАА КРЕСТОМЪ СИ ЛЮДИ** i niedzieli adoracji św. Krzyża (u dołu): **КРЪТЪ ТВОЕМОЪ ПОКЛАНАЕМСА ВЛКО, И СТОЕ ВОСКРЪНІЕ ТВОЕ СЛАВИМ** (por. zdjęcie nr 9.).

Zachowane egzemplarze lekcjonarza z 1640 roku poświadczają istnienie egzemplarzy z umieszczonymi na początku dedykacjami dwóm różnym osobistościom⁶⁹: biskupowi łuckiemu i ostrogskiemu Atanazemu Puzynie (z Kozielska) lub podkomorzemu łuckiemu Hryhorowi Światopełk-Czetwertyńskiemu (por. zdjęcie nr 3.).

Atanazy Puzyna z Kozielska⁷⁰ (zm. na początku 1650 r.) był jednym z założycieli, kierowników i opiekunów Bractwa w Łucku. W 1619 roku – jeszcze jako Aleksander – poparł uchwałę zobowiązującą mieszczan łuckich do opieki nad bractwem, cerkwią i szkołą w Łucku. Był posłem na Sejm (w latach 1616, 1618, 1632, 1635, 1638). W 1633 roku został biskupem Łuckim i Ostrogskim. W 1638 roku razem z metropolitą Piotrem Mohyłą (w którego wyborze wcześniej uczestniczył) brał udział w sejmie. Atanazy Puzyna był żarliwym obrońcą prawosławia na Wołyniu i był uważany za „najuczeńszego z Rusinów dyzunitów”⁷¹.

W egzemplarzu przechowywanym w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu znajduje się dedykacja poświęcona właśnie bp. Atanazemu (f. 1-4r), która rozpoczyna się słowami: **ІАСНЕ ПРЕВЕЛЕБНОМОЪ ВЪ ХЪЕ ЕГО МЛТИ ГДНДЩ ДФАНАСІО КНЖАТ С КОЗЕЛЬСКІ ПДЗНІЕЪ ЗА ЛАСКИ ВЖИИ ЕПИСКОПОВИ ЛДЦКОМОЪ И ВСТРОЗКОМОЪ НАМ ВЕЛЦЕ МЛТИВОМОЪ ПАНД** (f. 1r) i kończy się: **ОУВОГОМОЪ МОНАСТЫРОВИ НАШОМОЪ БРАТСТВА ЛДЦКОГО, ОУДАРОВАЛА И РОЗМНОЖИЛА. ИНОЦИ ОБЩЕЖИТЕЛОМОЪ МОНАСТЫРА БРАТСКОГО ЛДЦКОГО, ЦРКВИ БОЗДВИЖЕМОЪ КРЪТЛА** (f. 3v-4r).

Inna dedykacja została poświęcona Hryhorowi Światopełk-Czetwertyńskiemu⁷² (synowi Ostafiego {Eustafiego} Iwanowicza), który pochodził z linii Starej

⁶⁹ О. Білоріна, dz.cyt., s. 105.

⁷⁰ Szerzej o nim. zob. M. Nagielski, *Puzyna Aleksander z Kozielska h. Oginiec*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. S. Kieniewicz, T. XXIX, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 484-487.

⁷¹ M. Nagielski, dz.cyt., s. 486.

⁷² Szerzej o nim. zob. W. Dobrowolska, dz.cyt., s. 362.

Czetwertni. Zmarł on 12 maja 1651 roku i został pochowany w monasterze w Starej Czetwertni⁷³. Był kilkakrotnym posłem na Sejm (w latach 1627, 1630, 1632, 1633, 1638, 1639), poborcą wołyńskim (w 1629 r.) oraz podkomorzym łuckim (od 1639 r.)⁷⁴, co drukarze łucy zaznaczyli w dedykacji (по^акоморномъ лѣцкомъ). To właśnie na jego zaproszenie Paweł Domziw-Lutkowicz Telica oraz Sylwester przybyli do monasteru pw. Przemienienia Pańskiego⁷⁵ w Czetwertni, gdzie w roku 1625 wydrukowali Psalterz i przygotowali do wydania *Czasosłow* (drukując go następnie w monasterze we wsi Czorna w 1629 roku)⁷⁶. Hryhory pozostawał wierny Kościołowi prawosławnemu, sprzeciwiał się unii i katolicyzmowi⁷⁷.

W egzemplarzu przechowywanym w Oddziale Starych Druków Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Moskwie znajduje się dedykacja poświęcona Hryhorowi Światopełk-Czetwertyńskiemu. Rozpoczyna się ona słowami: *паче свеценомъ княжати его мл̄ти панъ Григорію Сватополюкъ четвѣтенскомъ по^акоморомъ лѣцкомъ намъ велце мл̄тивомъ пн̄ и добродѣеви* (f. 2r {por. zdjęcie nr 3.}) i kończy się: *вашей кня^а. мл̄ти на^ш мл̄. пана и добродѣа садги, и вѣомолаци оуставичныѣ. иноци общежително^ѣ монастыра братско^ѣ лѣцкого, цркви во^здви^а че^ѣ кр̄тла* (f. 3v).

W druku aprakosu łuckiego na stronie *verso* karty tytułowej znajduje się umieszczone w ramce przedstawienie św. Jerzego – herbu rodu Światopełk-Czetwertyńskich – z okalającymi świętego inicjałami Hryhory Światopełk-Czetwertyńskiego: *гсчпл* (т.з. григории сватополюкъ четвѣтинский подкоморын лѣцкии, zaś nad ramką następujący tekst: *на преславии клениотъ паче свеценоныхъ княжат, ихъ мл̄ти Сватополюкъ четвѣтенски* (por. zdjęcie nr 2.).

Z tego samego rodu pochodził także Grzegorz Światopełk-Czetwertyński, bardziej znany pod zakonnym imieniem Gedeon, metropolita kijowski (od 1684 roku), który w 1660 roku został biskupem łucko-ostrogskim. Był on wnukiem Hryhorego, podkomorzego łuckiego. Szerzej o nim zob. M. Korduba, *Czetwertyński-Światopełk Grzegorz Gedeon*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, dz.cyt., s. 361-362.

⁷³ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. III, Lipsk 1839, s. 265; W. Dobrowolska, dz.cyt., s. 362 (kol. prawa).

⁷⁴ Por. W. Dobrowolska, dz.cyt., s. 362 (kol. prawa).

⁷⁵ Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego została wybudowana w latach 1600-1604, zaś sam monaster odnowiony w 1619 roku (A. Mironowicz, *Sylwester Czetwertyński, biskup białoruski*, Białystok 2004, s. 100).

⁷⁶ Por. przypis nr 53.

⁷⁷ W. Dobrowolska, dz.cyt., s. 362 (kol. prawa).

Opracowany pod koniec XIX wieku przez G.A. Voskresenskiego podział cerkiewnosłowiańskiego przekładu Ewangelii na 4 redakcje (starożytną {południowosłowiańską}, presławską {staroruską}, metropolity Aleksego {ruską XIV wieku} i rusko-bułgarską)⁷⁸ został uzupełniony przez uczonych z Rosji (Projekt Petersburski⁷⁹), którzy z ostatniej grupy wyszczególnili ponadto dwie redakcje atoskie (A i B)⁸⁰.

W apostoł-ewangeliarzu łuckim, podobnie jak i w trzech pozostałych cyrylickich lekcjonarzach, zostały poświadczone warianty charakterystyczne dla wyróżnionej przez G.A. Voskresenskiego najmłodszej redakcji rusko-bułgarskiej słowiańskiego przekładu Ewangelii, która leży u podstaw drukowanych tekstów Ewangelii⁸¹. Na przykładzie liturgicznej perykopy Święta Zmartwychwstania Pańskiego można wskazać tu na:

- ἐν ἀρχῇ (J 1,1) – въ нчлчлѣ, a nie искони; zaś w J 1,2 *искони*;
- πρὸς τὸν θεόν (J 1,1 i 1,2) – оу бога, a nie отъ бога;
- χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν (J 1,3) – *везъ него ничтоже бысть*, a nie *ничтоже не бысть* (z dwoma przeczeniami);
- μαρτυρέω (J 1,7-8 i 15) – *свѣдѣтельствовати*, a nie *послоушествовати*;
- ὁ κόσμος (J 1,9-10) – *миръ*, a nie *вьсь миръ*;
- μονογενής (J 1,14) – *единородный*, a nie *единочлдный*;

Analiza tekstologiczna wszystkich czterech starych druków cyrylickich lekcjonarzy (z 1620, 1640, 1706 i 1707 roku) – przeprowadzona na podstawie liturgicznych perykop ewangelicznych okresu po święcie Pięćdziesiątnicy – wskazała, że⁸²:

- nie można mówić o absolutnej stabilności zawartego w nich cerkiewnosłowiańskiego przekładu Ewangelii⁸³, która jest jednak bardzo wysoka;

⁷⁸ O wyróżnionych przez G.A. Voskresenskiego redakcjach cerkiewnosłowiańskich przekładów Ewangelii patrz: Г.А. Воскресенский, *Евангелие отъ Марка по основнымъ спискамъ четырехъ редакцій рукописнаго славянскаго евангельскаго текста съ разночтеніями изъ ста восьми рукописей Евангелія XI-XVI вв.*, Сергиевъ Посадъ 1894; *Характерическія черты четырехъ редакцій славянскаго перевода Евангелія отъ Марка по сто двенадцати рукописямъ Евангелія XI-XVI вв.*, Москва 1896.

⁷⁹ J. Ostapczuk, *Cerkiewnosłowiański przekład liturgicznych perykop okresu Paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmiennych ewangeliarzach krótkich*, Warszawa 2010, s. 200-211.

⁸⁰ *Евангелие от Иоанна...*, s. 13-16 (I paginacji).

⁸¹ А.А. Алексеев, *Текстология...*, dz.cyt., s. 186.

⁸² J. Ostapczuk, *Stabilność cerkiewnosłowiańskiego tekstu Ewangelii w cyrylickich starych drukach lekcjonarzy*, [w:] *Starodruki cyrylickie w zasobach parafialnych pogranicza polsko-słowackiego*, Gorlice 2014, s. 16-18.

⁸³ Również tekst perykopy liturgicznej święta Zmartwychwstania Pańskiego wszystkich

- największą liczbę wariantów tekstologicznych (względem trzech pozostałych druków) ma aprakos łucki;
- pod względem tekstu aprakos łucki jest najbliższy do aprakosu lwowskiego z 1706 roku.

Wstępne badania tekstologiczne ograniczone do sześciu liturgicznych perykop ewangelicznych⁸⁴ z okresu po święcie Pięćdziesiątnicy przeprowadzone na podstawie 23 starych druków cyrylicyckich czteroewangelii⁸⁵ wskazały, że zawarty w nich cerkiewnosłowiański tekst Dobrej Nowiny nie jest jednorodny tekstologicznie⁸⁶. Tylko trzy z tych fragmentów Ewangelii można było porównać z perykopami znajdującymi się w łuckim aprakosie niedzielnym (Mt 9,1-8, 18,23-35 i 25,14-30). Zestawienie wariantów tekstu wskazało⁸⁷, że cerkiewnosłowiański przekład Ewangelii łuckiego apostoła-ewangeliarza niedzielnego bliski jest do wydań lwowskich⁸⁸, które z kolei poświadczają niektóre warianty czteroewangelii wydanych na południu Słowiańszczyzny.

---

czterech starych druków cyrylicyckich lekcjonarzy nie jest stabilny. Np. w J 1,12 tylko lekcjonarz łucki ma leksem *вѣсть*, podczas gdy wszystkie pozostałe *о вѣсть* (zob. J. Ostapczuk, *Starodruki cyrylicyckich lekcjonarzy...*, dz.cyt., 105).

⁸⁴ Tzn. 6. sobota (Mt 9,18-26) i niedziela (Mt 9,1-8), 11. sobota (Mt 19,3-12) i niedziela (18,23-35) oraz 16. sobota (Mt 24,34-44) i niedziela (Mt 25,14-30).

⁸⁵ Były to tetraewangelie wydrukowane w: Tircowięcie (1512), Rujanie (1537), Belgradzie (1552), Wilnie (1575, 1600), Lwowie (w drukarni Bractwa Uspińskiego {1636, 1670, 1690, 1704} oraz w drukarni Michała Śliozki {1644, 1665}), Moskwie (1627, 1648, 1716, 1745, 1748^{III}, 1784); Kijowie (1712, 1733, 1759) i Poczajowie (1768, 1771, 1780 [1°]).

⁸⁶ Warianty tekstologiczne pozwalają na wydzielenie wśród 23 cyrylicyckich starych druków czteroewangelii kilku grup (m.in. druków południowosłowiańskich, lwowskich {z podgrupą druków Michała Śliozki}) oraz druków poświadczających te same warianty tekstologiczne (południowosłowiańskie i lwowskie; wileńskie i moskiewskie z XVII w.).

⁸⁷ Zestawienie fragmentów Mt 9,1-8 i 25,14-30 nie dało możliwości wyciągnięcia żadnych konkretnych wniosków na temat różnic lub podobieństwa tekstologicznego aprakosu łuckiego do innych cyrylicyckich starych druków czteroewangelii.

⁸⁸ Po raz pierwszy we Lwowie tetraewangelia została wydana przez Bractwo Lwowskie pw. Zaśnięcia Bogurodzicy w 1636 roku.

	Warianty poświadczone w większości czteroewangelii	Wariant poświadczony w łuckim aprakosie z 1640 roku (i ewentualnie tetrach lwowskich)
Mt 18,27	рѡѡа того lub рѡѡа оногo*	о рѡѡѣ томѣ (oraz w tetrach lwowskich z lat 1670, 1690 i 1704)
Mt 18,32	ѡѡмоли ѡѡ	ѡѡиѡѡ ѡѡ еси (oraz w tetrach lwowskich z lat 1636, 1670, 1690 i 1704)
Mt 18,35	прѣгрѣшениѡ	прѣгрѣшениѡ (oraz w tetrach lwowskich z lat 1636, 1644, 1665, 1670, 1690 i 1704 oraz poczajowskich z 1768, 1771 i 1780)

Wszystkie poddane analizie tetry lwowskie, podobnie jak i pozostałe (wykorzystane w badaniach wstępnych) czteroewangelie niepołudniowosłowiańskie (a tym samym drukowane po 1552 roku), w Mt 18,34 mają wariant **вѡсь дългѡ**. Tylko trzy, wydrukowane na południu Słowiańszczyzny, najstarsze tetry (z lat 1512, 1537 i 1552) mają w tym miejscu wariant **вѡсе дължноѡ**, który został poświadczony wyłącznie w jednym z trzech cyrylickich starych druków lekcjonarzy – właśnie w aprakosie łuckim.

Jednak dalsze wnioski dotyczące podobieństwa tekstologicznego cerkiewnosłowiańskiego przekładu Ewangelii aprakosu łuckiego i innych cyrylickich starych druków wymagają bardziej szczegółowych badań tekstologicznych.

W pierwszej części – synaksarionie (który zajmuje karty f. 1-28, 37v-128v⁸⁹) – apostoła-ewangeliarza niedzielnego zostały zapisane, na co wskazuje jego klasyfikacja typologiczna, lekcje (z Apostoła) i perykopy (z Ewangelii) tylko na niedziele oraz kilka dni powszednich mających szczególne znaczenie w kalendarzu liturgicznym (tzn. święto Wniebowstąpienia Pańskiego {czwartek 6. tygodnia po Wielkanocy}, sobota Wskrzeszenia Łazarza i czwartek Tygodnia Męki Pańskiej).

Porównanie liczby czytań ewangelicznych (jutrzni, liturgii i nieszpórów) synaksarionu i menologionu aprakosu łuckiego z dwoma pozostałymi

* Wariant poświadczony w lwowskich drukach z lat 1644 i 1665, wydanych przez Michała Słozkę.

⁸⁹ Perykopy jedenastu Ewangelii jutrzni niedzielnych, które w rękopiśmiennych ewangeliarzach i w dwóch cyrylickich starych drukach aprakosów (uhoreckim {f. 125v-133} i lwowskim {f. 119v-125v}) umieszczano na końcu, w lekcjonarzu łuckim znajdują się po okresie Paschalnym i przed okresem po święcie Pięćdziesiątnicy (f. 28v-37r). Rozbijają więc one niejako pierwszą – synaksarionową – część lekcjonarza.

lekcjonarzami niedzielnymi (uhoreckim {z 1620 r.} i lwowskim {z 1706 r.}) wskazało na istnienie między nimi zarówno podobieństw⁹⁰, jak i pewnych różnic. Z tych drugich należy wymienić:

- zapisanie tylko w druku łuckim informacji (odsylacza⁹¹) o czytaniu ewangelicznym na nieszpory w dniu święta Zmartwychwstania Pańskiego;
- zapisanie tylko w druku łuckim fragmentów nowotestamentowych (na liturgię i umycie nóg {w postaci odsylacza}) oraz kilku informacji liturgicznych na czwartek w Tygodniu Męki Pańskiej;
- zapisanie⁹² wyłącznie w aprakosie łuckim nowotestamentowych fragmentów (tylko na liturgię) w dniach: 9 września (św. św. Bogoojcow Joachima i Anny); 23 września (Poczęcie św. Jana Chrzciciela); 9 grudnia (Poczęcie Bogurodzicy przez spraw. Annę); 3 lutego (św. starca Symeona); 1 sierpnia (na poświęcenie wody oraz Wyniesienie świętego

⁹⁰ Są to m.in.:

- zapisanie w formie odsylaczy perykop ewangelicznych na jutrznie niedzielne w okresie Paschalnym, po święcie Pięćdziesiąticy (dla 36 tygodni) i Wielkiego Postu; na niedzielę Palmową tekst Ewangelii zapisano w całości;
  - jedynym dniem powszednim – uwzględnionym w okresie Paschalnym – jest czwartek 6. tygodnia (święto Wniebowstąpienia Pańskiego);
  - okres po święcie Pięćdziesiąticy i Nowego Roku Cerkiewnego ma jedną, ciągłą numerację;
  - ten sam sposób zapisania czytań (pełny tekst lub odsylacz) dla liturgii dni: 1, 8, 14 (również dla jutrzni) i 26 września oraz niedziele przed i po święcie Podwyższenia Krzyża Pańskiego; 1 i 26 października; 1, 8 i 21 listopada; niedziel świętych Ojców przed i po Bożym Narodzeniu, 24 grudnia (również dla jutrzni); 1 i 19 (również dla jutrzni) stycznia, niedziele przed i po Chrzcie Pańskim; 2 lutego; 25 marca; 24, 29 i 30 czerwca; 20 lipca, 1 (św. św. męcz. siedmiu braci Machabeuszy), 6 (również dla jutrzni) i 15 sierpnia.
- Aprakos łucki, podobnie jak lwowski i w przeciwieństwie do uhoreckiego, zawiera perykopy na jutrznie w dniach 8 (zapisana w całości) i 26 (odsylacz) września, 1 października (odsylacz), 21 listopada (odsylacz), 2 lutego (odsylacz), 25 marca (odsylacz), 24 (odsylacz) i 29 czerwca (odsylacz), 15 sierpnia.
- Aprakos łucki, podobnie jak uhorecki i w przeciwieństwie do lwowskiego, nie zawiera perykop na jutrznie w dniach 1 września, 26 października, 1 i 8 listopada, 1 i 30 stycznia, 23 kwietnia, 20 lipca oraz 29 sierpnia.

⁹¹ Różnice między aprakosem łuckim i dwoma pozostałymi dotyczą również sposobu zapisywania fragmentów nowotestamentowych, tzn. w całości lub w postaci odsylacza. Tzn.: perykopa na jutrznię święta Wniebowstąpienia Pańskiego – w aprakosie łuckim została zapisana w całości, zaś w dwóch pozostałych w formie odsylaczy; czytanie z apostoła na liturgii święta Wniebowstąpienia Pańskiego – w aprakosie łuckim zostało zapisane w formie odsylacza, zaś w dwóch pozostałych w całości.

⁹² Tylko na 9 września (świętych Joachima i Anny) czytanie z Apostoła i perykopa z Ewangelii zostały zapisane w całości. Pozostałe wymienione w tym podpunkcie fragmenty zostały podane w formie odsylaczy.

drzewa Krzyża Pańskiego).

Na uwagę zasługuje fakt, że tylko w aprakosie łuckim⁹³, w przeciwieństwie do dwóch pozostałych lekcjonarzy niedzielnych uhoreckiego (z 1620 r.) i lwowskiego (z 1706 r.), nie został pominięty Tydzień Męki Pańskiej. Zapisano w nim, co prawda, niewiele, bo tylko czytania na czwartkową liturgię i ceremonię umycia nóg.

W drugiej części aprakosów niedzielnych – menologionie (f. 129-181) – podane zostały nowotestamentowe czytania (niekiedy również w postaci odsyłaczy) w dniu najważniejszych świąt stałych. W tej części aprakosu łuckiego zostało wymienionych więcej dni świątecznych aniżeli w dwóch pozostałych cyrylickich lekcjonarzach niedzielnych. Na niewątpliwą uwagę zasługuje następująca informacja liturgiczna: *присхожденіе ч̄наго кр̄ста*. Znajduje się ona pod datą 1 sierpnia i poprzedza fakt czczenia w tym dniu św.św. męcz. siedmiu braci Machabeuszy (*стых м̄ маккаве*), którzy jako jedyni tego dnia zostali wymienieni w dwóch pozostałych cyrylickich aprakosach niedzielnych. Ta nietypowa – dla lekcjonarzy niedzielnych – informacja liturgiczna ma niewątpliwie związek z wezwaniem Monasteru Brackiego, tzn. Podwyższenia Świętego i Życiodajnego Krzyża, w którym został wydrukowany łucki aprakos niedzielny z 1640 roku.

Krótką charakterystyka tradycji liturgicznej reprezentowanej przez aprakos łucki wskazała, że jest ona bogatsza od tradycji dwóch pozostałych cyrylickich starych druków lekcjonarzy niedzielnych (uhoreckiego i lwowskiego) i znalazły w niej odbicie lokalne tradycje liturgiczne.

Wydrukowany w drukarni Monasteru Brackiego pw. Podwyższenia Świętego i Życiodajnego Krzyża w Łucku w 1640 roku apostoł-ewangeliarz niedzielny zasługuje niewątpliwie na szczególną uwagę uczonych zajmujących się badaniem spuścizny św. św. braci Cyryla i Metodego, tradycji liturgicznej i historii Kościoła prawosławnego, drukarstwem cyrylickim itd. Jest to jedyna pozycja, która ukazała się drukiem w tym zakładzie drukarskim (należącym niegdyś do Pawła Domżiwa Lutkowicza Telicy) i związana jest wyłącznie typologicznie (⁺k) z innym wcześniejszym drukiem – wydanym w Uhercach w 1620 roku właśnie przez

⁹³ Należy także zwrócić uwagę, że o ile w rękopiśmiennych cerkiewnosłowiańskich lekcjonarzach sobotnio-niedzielnych (*lsk*) i niedzielnych (*lk*) zapisywano czytania na święto połowy okresu Paschalnego (tzn. środę 4. tygodnia po święcie Zmartwychwstania Pańskiego), to we wszystkich trzech cyrylickich starych drukach aprakosów niedzielnych te fragmenty nowotestamentowe zostały pominięte.

Pawła Domżiwa Lutkowicza Telicę. Jest to również jeden z trzech – wydanych do 1801 roku – apostołów-ewangeliarzy niedzielnych i jeden z czterech cyrylickich lekcjonarzy (z których tylko ostatni – aprakos kijowski z 1707 roku – ma południowoślowiańską genezę). Analiza tekstologiczna (ograniczona do trzech perykop liturgicznych) wskazała, że cerkiewnoślowiański przekład Ewangelii aprakosu łuckiego jest bliski do innych czteroewangelii drukowanych we Lwowie i zostały zachowane w nim warianty tekstu charakterystyczne tylko dla południowoślowiańskich starych druków tetraewangelii. Z liturgicznego punktu widzenia – na tle pozostałych cyrylickich lekcjonarzy niedzielnych – aprakos łucki wyróżnia się obszerniejszym menologionem, w którym uwzględnione zostały tradycje liturgiczne jego odbiorców – zamieszkujących w Łucku lub jego okolicach i związanych z Monasterem Brackim pw. Podwyższenia Świętego i Życiodajnego Krzyża.

ABSTRACT

In the history of the Cyrillic printing there are known only four early printed lectionaries. Three of them are apostle-gospel Sunday lectionaries. For the first time this kind of book was printed in Uherce in the year 1620 by Pawel Domżiw Lutkowicz Telica. His printing house in 1635 was donated to the Orthodox Brotherhood in Luck. There in the year 1640 apostle-gospel Sunday lectionary was printed for the second time.

The article contains bibliological description of the apostle-gospel Sunday lectionary from the Printing House of the Luck's Brotherhood from the year 1640. The results of the typographical, textological and liturgical analyses of all three Sunday lectionaries show that this aprakos from Luck is an original work. It is not a copy of lectionary from Uherce, with which it has in common only its typological classification.

Keywords: cyrillic early printed book, apostol-gospel lectionary, apracos, Luck, 1640

Bibliografia

Dobrowolska W., *Czetwertyński-Światopełk (Czetwerteński) Hryhory książę*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Knopczyński, T. IV, Kraków 1938.

- Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K., Krajewski W., *Drukarze dawnej Polski, od XV do XVIII wieku*, Z. 6: Małopolska – Ziemie Ruskie, Wrocław – Kraków 1960.
- Korduba M., *Czterwertyński-Światopełk Grzegorz Gedeon*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Knopczyński, T. IV, Kraków 1938.
- Mironowicz A., *Sylwester Czterwertyński, biskup białoruski*, Białystok 2004.
- Nagielski M., *Puzyna Aleksander z Kozielska h. Oginiec*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. S. Kieniewicz, T. XXIX, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986.
- Naumow A., *Domus Divisa, Studia nad literaturą ruską w I Rzeczypospolitej* (Biblioteka Tradycji Literackich, XVIII), Kraków 2002.
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, T. III, Lipsk 1839.
- Ostapczuk J., *Cerkiewnosłowiański przekład liturgicznych perykop okresu Paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmiennych ewangeliarzach krótkich*, Warszawa 2010.
- Ostapczuk J., *Stan zachowania cerkiewnosłowiańskich rękopiśmiennych Ewangelii*, [w:] *Rocznik Teologiczny*, LII, z. 1-2, 2010.
- Ostapczuk J., *Starodruki cyrylickich lekcjonarzy w świetle cerkiewnosłowiańskiej tradycji*, [w:] *Rocznik Teologiczny*, LIII, z. 1-2, 2011.
- Ostapczuk J., *Sobotnie i niedzielne perykopy liturgiczne z Ewangelii Mateusza w cerkiewnosłowiańskich lekcjonarzach krótkich*, Warszawa 2013.
- Ostapczuk J., *Stabilność cerkiewnosłowiańskiego tekstu Ewangelii w cyrylickich starych drukach lekcjonarzy*, [w:] *Starodruki cyrylickie w zasobach parafialnych pogranicza polsko-słowackiego*, Gorlice 2014.
- Алексеев А.А., *Текстология славянской Библии*, (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen, Bd. 24) С.-Петербург 1999.
- Алексеев А.А., *Библия в богослужении, Византийско-славянский лекционарий*, Санкт-Петербург 2008.
- апосто́лы и еванге́лія чере́ всѣ́ неделѣ́ и прѣзѣ́: и избра́нныи́ сѣ́ на весь годѣ́. първое
изъбрази сѣ́ в ѿгорцахъ, ꙗ́хкѣ́.
- апосто́лы и еванге́лія чере́ всѣ́ неделѣ́, и прѣзѣ́. и избра́нныи́ сѣ́. на весь
годѣ́. кси́же́ прида́ны сѣ́т проки́ны при сѣ́. ли́тргіи́, и прочла́. първое
изъбрази́ в монасты́рѣ ѿцко́мъ бра́тско́мъ, ро́кѣ ꙗ́хмъ.

лпѣтлы и еѡѡла недеѡамъ всего лѣта и на прѡзѡдники гдѣкѡа и на памѡти стѣхъ,
тѡцѡнѡемъ братства ѡспѣт: пречѣ: вѡмѡтрѣ. з типог: издаѡыи въ лѡвѡѡ
рокѡ вѡѡа рѡѡѡ.

Бѡлѡрина О., *Твориѡи луѡцького першодруку*, [w:] *Лямент по отцю Иоану Васильевичу, написаний в Луѡцьку року 1628-го*, упор. О. Бѡлѡрина, перекл. В. Александрович, В. Шевчук, Луѡцьк 2008.

Быкова Т.А., *Каталог изданий Острожской типографии и трѣх передвижных типографий*, Ленинград 1972.

Вѡйкъ Г., *Луѡцкое Крестовоздвиженское Православное Братство (Продолжение): Типографѡи Луѡцаго Братства*, [w:] *Волинскѡи Епархѡальныя Ведомости*, 1 февраля, № 4, 1904.

Воскресенскѡи Г.А., *Евангелѡе отъ Марка по основнымъ спискамъ четырехъ редакцѡи рукописнаго славянскаго евангелѡскаго текста съ разночтенѡями изъ ста восьми рукописей Евангелѡи XI-XVI вв.*, Сергиевъ Посадъ 1894.

Воскресенскѡи Г.А., *Характерическѡи черты четырехъ редакцѡи славянскаго перевода Евангелѡи отъ Марка по сто двенадцѡати рукописямъ Евангелѡи XI-XVI вв.*, Москва 1896.

Вознесенскѡи А.В., *Каноник как тип книги у старообрѡдцев*, [w:] *Труды Отдела Древнерусской Литературы*, XLVIII, 1993.

Вознесенскѡи А.В., *К истории славянскѡи печатной Псалтири, Московскѡи традицѡи XVI-XVII веков, Простѡи Псалтирь*, Москва-С.-Петербург 2010.

Горѡн С., *Монастири Луѡцько-Острожкѡи епархѡи кѡнця XV – середини XVII ст. Функцѡнування і мѡсце у Волинськѡму соцѡумѡ*, Киѡв 1012.

Гусева А.А., *Идентификацѡи экзѡмпляров украинских изданий кирилловскаго шрифѡа второй половины XVII-XVIII вв.*, *Методическѡи рекомендацѡи*, Москва 1997.

Евангелѡе от Иоанна в славянскѡи традицѡи (Novum Testamentum Palaeoslovenice I), изд. подготов. А.А. Алексеев, А.А. Пичхадзе, М.Б. Бабицкѡя, И.В. Азарѡва, Е.Л. Алексеева, Е.Л. Ванеева, А.М. Пентковскѡи, В.А. Ромодановскѡя, Т.В. Ткачева, Санкт-Петербург 1998.

евѡлѡе или вѡговѡствованѡе гдѡа вѡа и спѡса нѡшегѡ йѡса хрѡта, в стѡи великѡи чѡдѡтворнои лѡврѡ печѡескѡи кѡевскѡи, первое сицевѡымъ составленѡемъ

издана, рѣчь.

- Жуковская Л.П., *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва 1976.
- Запаско Я., *Мистецька спадщина Івана Федорова*, Львів 1974.
- Запаско Я., Ісаевич Я., *Памятки книжкового мистецтва, Каталог стародруків виданих на Україні, Кн. I (1574-1700)*, Львів 1981.
- Ісаевич Я.Д., *Преемники первопечатника*, Москва 1981.
- Каменева Т.Н., Гусева А.А., *Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв., Каталог изданий хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В.И. Ленина, Вып. 1. 1574 г. – 1 половина XVII в.*, Москва 1976.
- Каратаевъ И., *Хронологическая роспись славянскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491-1730*, Санктпетербургъ 1861.
- Каратаевъ И., *Описание славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами, Т. I (съ 1491 по 1652 г.)*, [w:] Сборникъ отделения русскаго Языка и Словесности Императорской Академіи Наукъ, Т. XXXIV, № 2, Санктпетербургъ 1883.
- Колосова В.П., *Иван Вышенский и Павел Домжив-Люткович*, [w:] Федоровские Чтения 1979, ред. Е.Л. Немировский, Москва 1982.
- Колосова В.П., *Новые данные к биографии Павла Домжив-Лютковича*, [w:] Федоровские Чтения 1982, ред. Е.Л. Немировский, Москва 1987.
- Лямент по отцю Іоану Васильевичу, написаний в Луцьку року 1628-го*, упор. О. Білюріна, перекл. В. Александрович, В. Шевчук, Луцьк 2008.
- Максименко Ф.П., *Кириличні стародруки українських друкрень, що зберігаються у львівських збірках (1574-1800)*, Львів 1975.
- Никольскій А., *Описание рукописей хранящихся въ архиве Святейшаго Правительствующаго Синода, Т. 1 (Рукописи богослужебныя)*, С.-Петербургъ 1904.
- Огнева О., *„Лямент...” 1628 року: Перша друкована книга в Луцьку*, [w:] *Лямент по отцю Іоану Васильевичу, написаний в Луцьку року 1628-го*, упор. О. Білюріна, перекл. В. Александрович, В. Шевчук, Луцьк 2008.
- Огієнко І.І., *Історія українського друкарства, Історично-Бібліографичний огляд українського друкарства XV-XVIII в.в. (Т. I)*, (Збірник Фільольогічної Секції Науковоо Товариства ім. Шевченка,

Т. XIX-XX-XXI), Львів 1925 (Київ 1994).

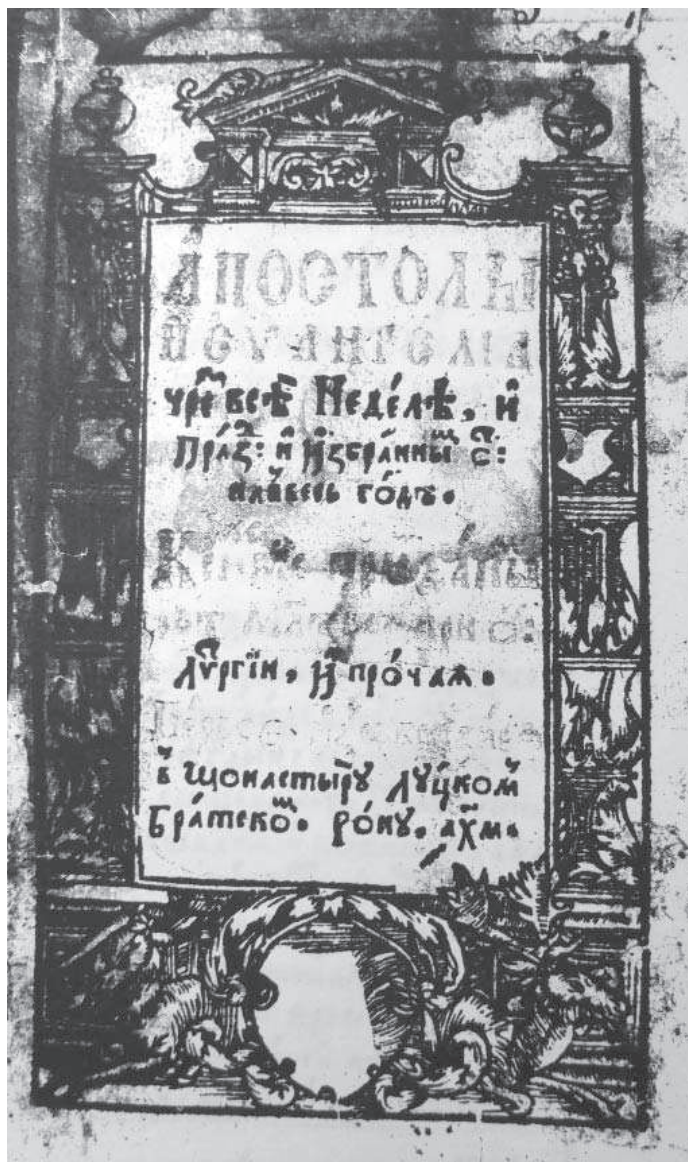
Петров Н.И., Волынь. *Исторические судьбы Юго-Западного края*, Санкт-Петербург 1888.

Петрушевич А.С., *Сводная Галицкорусская летопись с 1600 по 1700 год*, Львів 1874.

Свенціцькій І., *Каталогъ книгъ церковно-славянскои печати*, Жовква 1908.

Сидоров А.А., *Древнерусская книжная гравюра*, Москва 1951.

Ющик С.Н. прот., *Луцкое Православное Крестовоздвиженское братство и его деятельность*, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Богословский факультет, Кафедра истории Русской Православной Церкви, Дипломная работа, Москва 2008.

ZDJĘCIE NR 1.

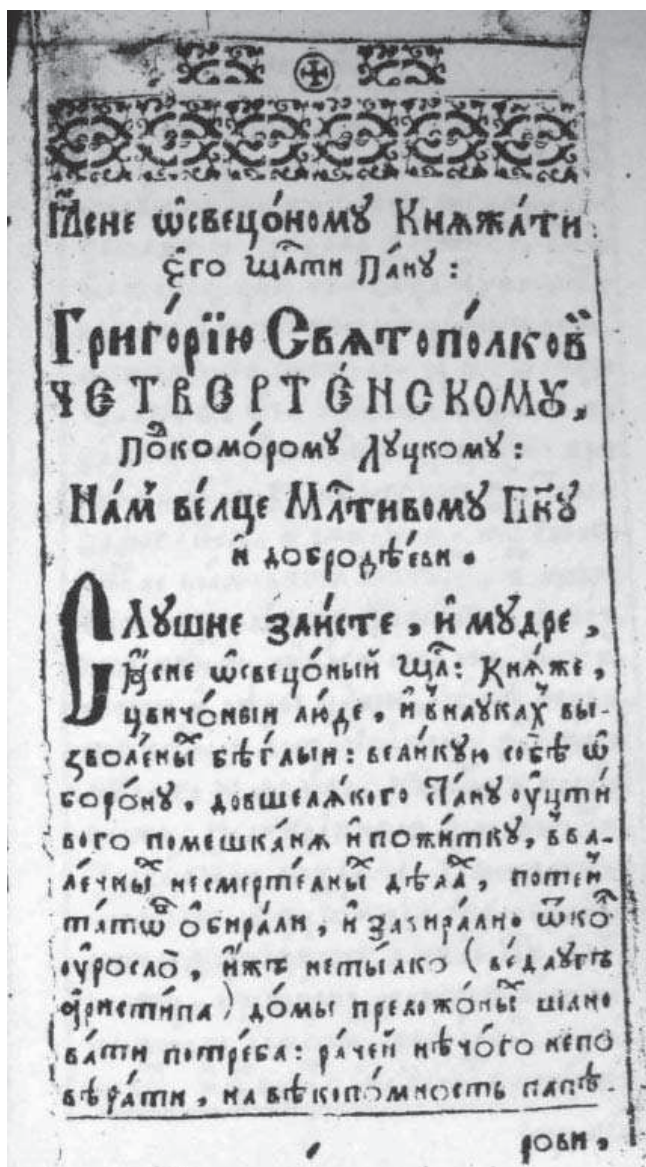
KARTA TYTUŁOWA APOSTOŁA-EWANGELIARZA NIEDZIELNEGO (ŁUCK, 1640 R.)

ZDJĘCIE NR 2.

HERB RODU CZETWERTYŃSKICH (ŁUCK, 1640 R.)

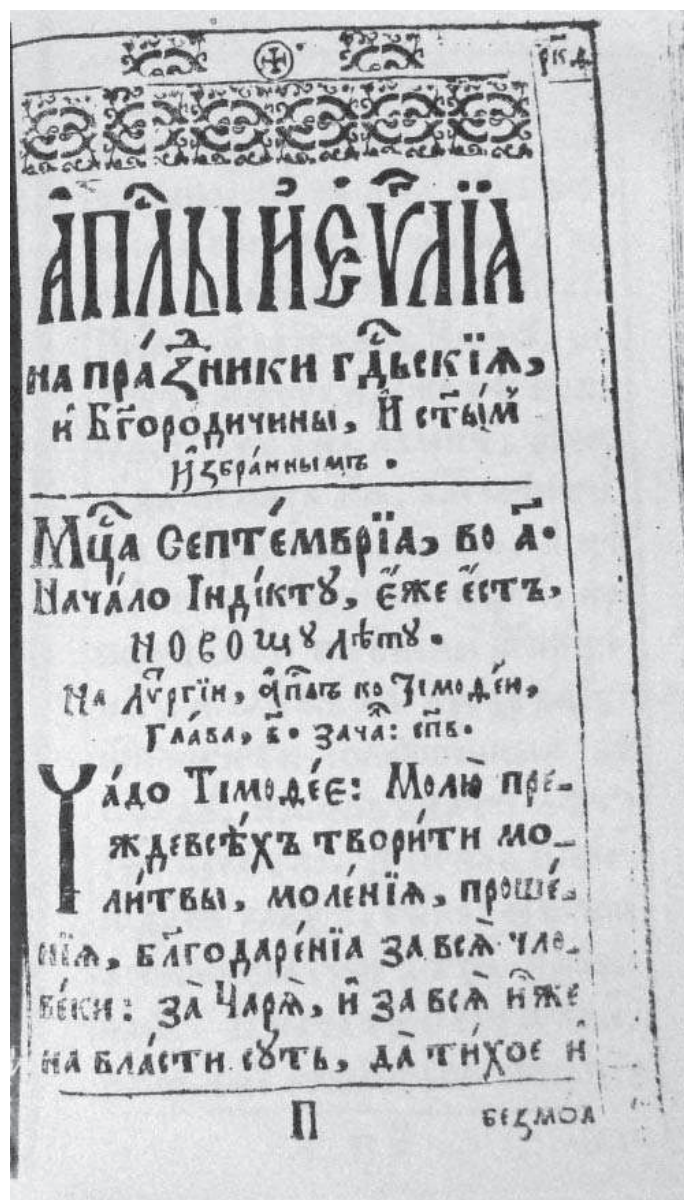

ZDJĘCIE NR 3.
 PRZEDMOWA POŚWIĘCONA PODKOMORZEMU ŁUCKIEMU
 HRYHOROWI ŚWIATOPEŁK-CZETWERTYŃSKIEMU (ŁUCK, 1640 R.)

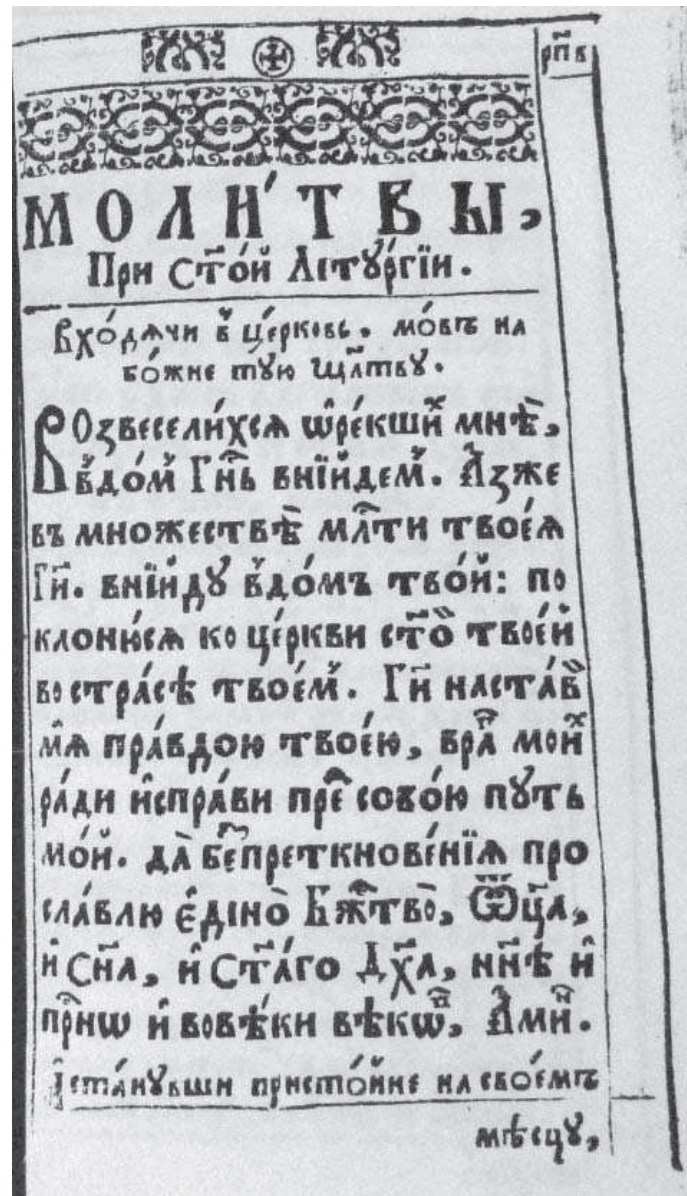

ZDJĘCIE NR 4.

POCZĄTEK OKRESU PASCHALNEGO APOSTOŁA-EWANGELIARZA (ŁUCK, 1640 R.)

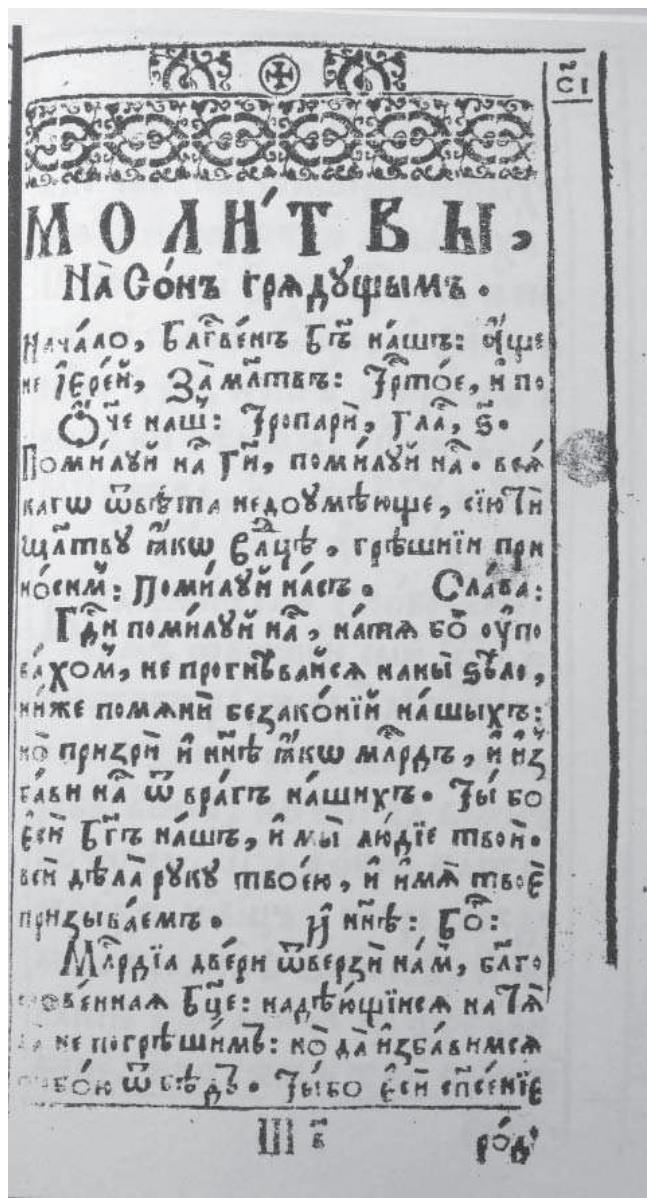

ZDJĘCIE NR 5.
 ПОЧАТЕК МЕНОЛОГИОНУ (ЛУКК, 1640 Р.)

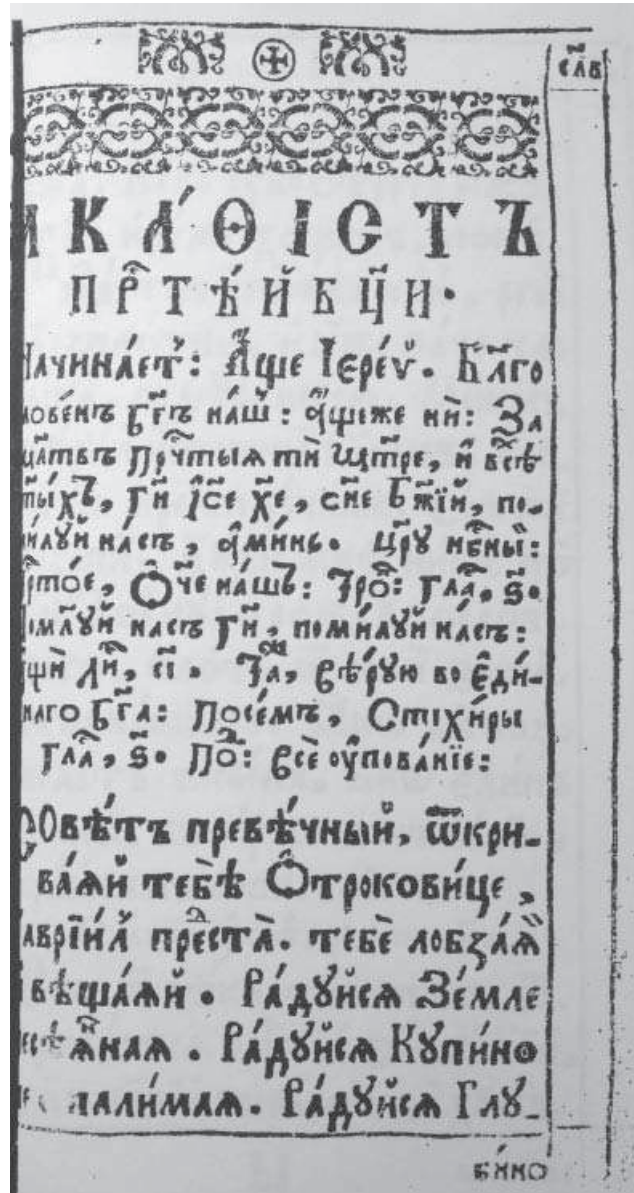

ZDJĘCIE NR 6.

POCZĄTEK MODLITW PRZED ŚWIĘTĄ LITURGIĄ (ŁUCK, 1640 R.)

ZDJĘCIE NR 7.
 ПОЧАТЕК МОЛІТВ ВІЕЧОРНЫХ (ЛУК, 1640 R.)

ZDJĘCIE NR 8.

АКАТЫСТ ПРЕНАЈСВІѢТШЕЈ БОГУРОДЗИЦЫ (ЛУСК, 1640 R.)

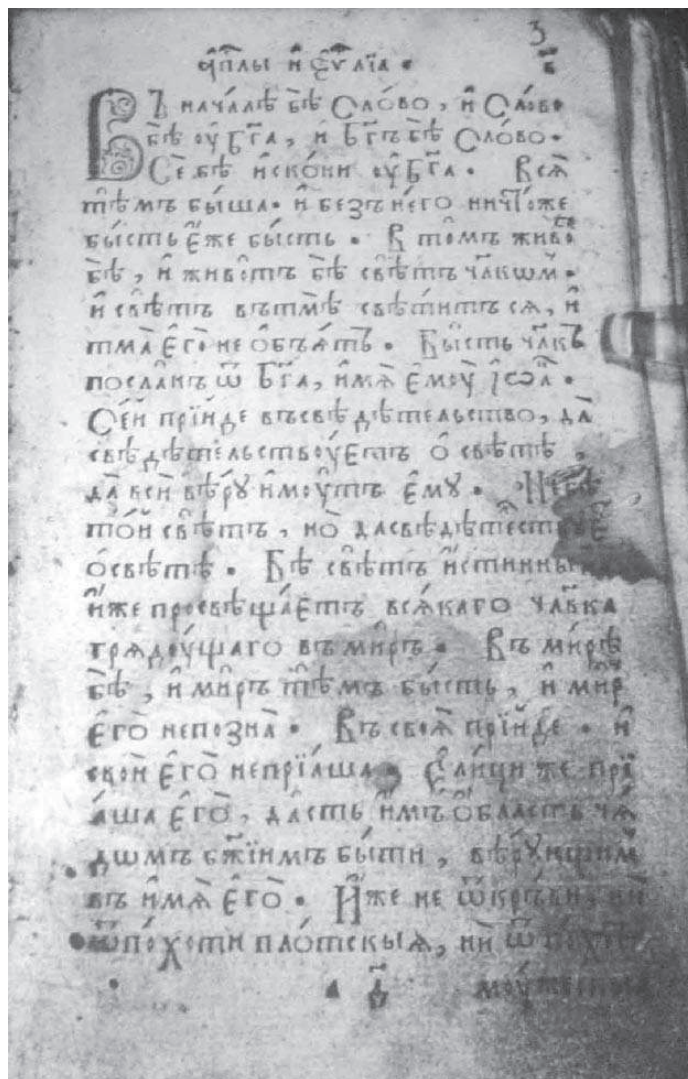

ZDJĘCIE NR 9.
GOLGOTA (ŁUCK, 1640 R.)

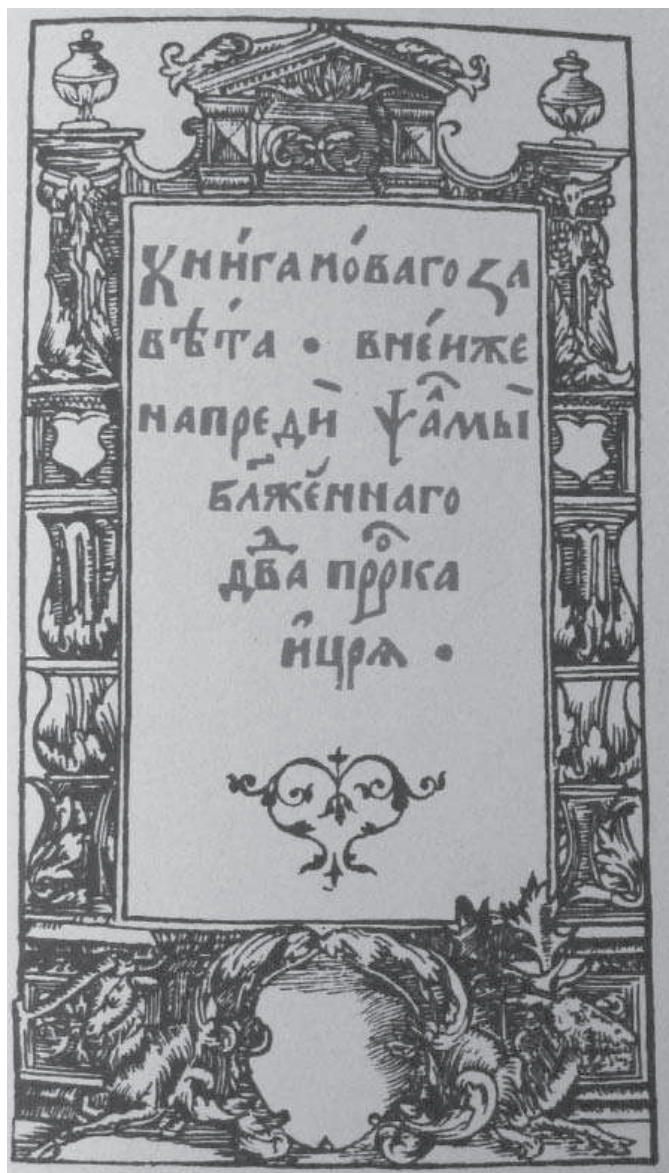

ZDJĘCIE NR 10.
RAMKA (Z KRZYŻEM I INICJALAMI DRUKARZA)
NA KARCIE TYTUŁOWEJ APOSTOŁA-EWANGELIARZA NIEDZIELNEGO
Z UHERCÓW Z 1620 ROKU
(ZA T.H. Каменева, A.A. Гусева, ДЗ.ЦЫТ., ЗДЖЄЦІЕ NR 797. НА S. 424)

ZDJĘCIE NR 11.
 PERYKOPA EWANGELICZNA NA ŚWIĘTO ZMARTWYCHWSTANIA PAŃSKIEGO (UHERCE, 1620 r.)

ZDJĘCIE NR 12.

KARTA TYTUŁOWA STAREGO DRUKU NOWEGO TESTAMENTU I PSALMÓW Z OSTROGA Z 1580 ROKU (Запачко Я., ДЗ.ЦЫТ., NR 54. НА S. 177)

Spis treści

LESZEK JAŃCZUK, Historia wydań gockiej Biblii.....	123
ŁUKASZ P. SKURCZYŃSKI, „Grzechy Pisma Świętego”. Krytyka fundamentalistycznej hermeneutyki biblijnej według Johna Shelby’ego Sponga.....	137
JAROSŁAW CHARKIEWICZ, Starotestamentowi prorocy jako typ świętości w Kościele prawosławnym.....	155
JERZY OSTAPCZUK, Cyrylicki apostoł-ewangeliarz niedzielny z Drukarni brackiej w Łucku (1640 r.)	169
JERZY SOJKA, Zagadnienie obecności Chrystusa w Wieczery Pańskiej w publikacjach Światowej Federacji Luterskiej.....	203
EWA JÓŹWIAK, Osobno czy razem? Dążenia ekumeniczne wewnątrz pol- skiego ewangelicyzmu – perspektywa reformowana (po 1946 roku)..	245

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LVII

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2015